

IMPLOM JÓZSEF:

A KÖRÖSTARCSAI HAMISTANÚ-MONDÁHOZ

Mindazt, amit *Arany János* „A hamis tanú” című költeményének forrásáról tudunk, *Voinovich Géza* *Arany János* Összes művei akadémiai kiadásának egyik jegyzetében foglalta össze (Budapest 1951. I, 462). Eszerint a költemény közvetlen forrását *Riedl Frigyes* a Kármán-Emlékkönyvben ismertette (Budapest 1897. 160). *Riedl Szabó Károlynak* a köröstarcsai helynevekről írt értekezéséből idézte azt a népmondát, amely „A hamis tanú” alapjául szolgált (Új Magyar Múzeum I, 375).

Szendrey Zsigmond a „Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok” című dolgozatában a hamis tanú-mondák két fő változatát különbözteti meg. Az egyik változat szerint „két szomszéd község között egy dűlő miatt per támad, a jogtalanul követelő fél megbízottja, hazai földet helyezvén sarujába, leteszi a felajánlott esküt s a vitás dűlő a hamis tanú községéé lesz”. A másik változatban „e három elemhez még egy negyedik is járul: a bűnhődés, azaz a letett esküben magára mondott átok szerint a hamis tanú szörnnyethal, megvakul, testét a föld kétszer kiveti gyomrából, teste mint „víziember” örökre az örvényben hánykódik . . .” (Ethn. XXXIII, 49).

Ez tehát „A hamis tanú” mondai háttere. A mondának azonban van történelmi magva is. A törökök kiűzése után Békés megyében is egymást érték a községhatárok megállapítására indított perek. A Gyulai Levéltárban egy 1728. augusztus 21-én felvett jegyzőkönyv őrzi egy ilyen határpernek az emlékét, amely *Körösnadány* (a mai Körösladány) és a szomszédos *Tarcsa* (a mai Köröstarcsa) közt folyt (Békés vm. közgy. jkv. III, 135—138).

A vizsgálatra kiküldött két megyei biztos mindenekelőtt végigjárta a vitás határt. A régi Sebes-Körös melletti *Mihályhalmától Lapálylaponyagra* mentek, azon túl *Gyájács-fok* volt a határ. A helyszíni szemle után a tanúk kihallgatására került a sor. Mindössze négy tanút hallgattak ki. Feltűnő, hogy mind a négy a kihallgatás idején vagy régebben tarcsai lakos volt.

Az első tanú a 60 éves *Juhos István* volt. „Ad 2dam metam *lapály Laponyak* fatetur Hungari[c]a sua lingua taliter [:] igaz le tett hūti után vallja és *le vetvén csizmáját* (:uti moris esset:) álván a' lapály laponyakra állitya, hogy ott Laktában régi üdőben úgy élték, s birták s Tartották Körös Nadani és Tarcsa közt az határt.”

A 2. tanú, az 50 éves *Juhos Mihály* ugyanígy vallott.

„3us Testis *Joannes Incola K. Tarcsaiensis* Annorum circiter 60. juratus et examinatus, suo modo fatetur uti primus . . . et 2dus testis.”

A 4. tanú, a 63 éves *Kiss Ferenc* is „tudgya jól, hogy *Mihál hatma* az Tarcsay, Körös Nadányi igaz határ. Azt is jól tudgya, hogy az *Gyács Ér* vagy *Fok* az határa”.

A kiküldöttek a vizsgálatról Békés vármegye 1728. augusztus 26-án Gyula várában tartott közgyűlésén tettek jelentést. A közgyűlés a tanúk egybehangzó vallomása alapján állapította meg a határt.

A jegyzőkönyvhöz a következő megjegyzéseket fűzzük:

a) Az 1728-i határper jegyzőkönyvét *Karácsonyi János* is ismerte. Ezt írta: „Csak ezen *Juhos Istvánra* [az első tanúra] vonatkozhatik az *Arany Jánostól* is megénekelt „*Vén Márkus*” mondája (A hamis tanú)” (*Karácsonyi, Békésvármegye története* II, 210). Úgy látszik, *Karácsonyi* figyelmét elkerülte, hogy a tanúk közt a hatvanéves *Márkus János* is szerepel, mégpedig a köröstarcsai mondától és *Arany* költeményétől eltérően mint tarcsai ember, aki a többi tanúhoz hasonlóan tarcsainak vallja a peres határrészt.

b) Körösladányban és Köröstarcsán *Márkus* nevét a Márkus-örvénye és a Márkus-fák ma is őrzik.

A *Márkus-örvénye* Körösladány közelében a Sebes-Körös bal parti részén van, közel ahhoz a helyhez, ahol a Sebes-Körös a Kettős-Körösbe ömlik. — A Szabó Károlytól feljegyzett köröstarcsai monda szerint: „Az öreg Márkus . . . a csizmájába a talpa alá előre ladányi földet tett . . . s az élő istenre megesküdt, hogy azon föld, melyen ő áll, körös-ladányi föld, s retten-tően átkozá magát, hogy ha igazat nem mond, testét a föld ne vegye be, hanem az örvény nyelje el, melynek közelében áll, s lelke nyugodalmat ne találjon . . .” Az átok meg is fogta, mert amikor temették, „a koporsó a földből felvetődött s a holttest a koporsóból kizuhanva egyenesen azon örvénynek tartott, hol az öreg életében hamisan esküdt, s ott annak fenekére szállott . . . Ezért nevezik ezt az örvényt Márkus örvényének” (Új Magyar Múzeum I, 375). — A helynév és a hozzáfűződő monda szerint tehát ez a határper a Sebes- és Kettős-Körös össze-folyása táján zajlott le.

A két Körös összefolyása által képzett *Hamzazugban* állott és áll talán ma is a három *Márkus-fa*. Körösladányban úgy tudják, hogy a zug valami *Hamza* nevű hajdani főhalászlóról kapta a nevét. Ennek volt a halásztársa *Márkus*, aki társaival együtt egy halászat alkalmával nyárson halat sütött. A nyársakat azután a földre szúrták, azok megfakadtak, és három hatalmas nyárfa lett belőlük. Hasonló módon nőtt, ún. *sütőnyárfa*k a szomszédos községek határában is vannak, így pl. a szeghalmi Torda vagy Halas és a vésztfői Nagyhalászlórmény nevű határ-részen is.

c) Körösladányban az öregek *halászspernek* mondják azt a pert, amely a Hamzazughoz és Márkus-örvényéhez fűződik. — Hogy a Márkus-mondának halászvonatkozása is van, elég a Szabó Károlytól közölt köröstarcsai monda befejező részére hivatkoznunk: „Azóta is, kivált holdvilágos éjenként gyakorta látják őt a halászok az örvényből fölmerülni, kikhez minthogy életben is mindig izgága volt, rendszeren e kötdődő kérdést szokta intézni: oldjak-e vagy kössek? s ha a tapasztalatlan halászlégény azt találja felelni: oldjon, az egész hálót úgy megbontja, hogy egyetlen szállá változik; kössön, a hálót olyan csomóba gombolyítja, hogy soha többé ember ki nem bontja.”

Abban az időben, amikor a határ nagy részét évről évre árvíz borította, természetesen a határperekben is gyakran szerepelt a vitás területek halászata. Így volt ez az ismertetett 1728. évi határperben is. A tarcsaiak egyik érve az volt, hogy a vitás területnek „az vizét is ár vízben vagy arra való időben Marossával [marázsa nevű hálóval], vagy más eszközzel Halászlák”.

d) A néphagyomány Körösladány több határperének emlékét tartotta fenn. A Sebes-Körös bal partján, a ma is meglévő *Mihályhalom* mellett a régi Mihály-zug, mellette egy lapály húzódik, végén a Bakzuggal. Ott van egy régi határárok, ott esküdtek meg a *tarcsaiak*, hogy tarcsai földön állanak. Azon is állottak, mert a csizmájukba tarcsai földet tettek. Ez a mondatőredék közel áll az 1728. évi határperhez.

A ladányiak valamikor a *szeghalmiakkal* is pereskedtek egy határrészért. Ma a Sebes-Körös hullámterébe esik a régi Kasznárzug. Ennek egyik része ma Körösladányhoz, a másik Szeghalomhoz tartozik. Egy szeghalmi ember a csizmájába szeghalmi földet tett, és megesküdt, hogy szeghalmi földön áll. A szeghalmiak így meg is nyerték a pert. Ezt a földdarabot ma is *Peres-zug*nak nevezik. (1951-ben jegyeztem fel H. Tóth Sándor 82 éves körösladányi földművestől.) A szeghalmi adatközlők még azt is tudják, hogy amikor a határt megállapították, a gyerekeket kivitték a peres-zugi határhoz, és tizenkettőt vágtak a fenekükre, hogy soha el ne felejtsek, hogy hol megy a határ (1951. saját gy.).

e) A hamistanú-mondák állandó eleme, hogy a vitás területet jogtalanul követelő fél tanúja hazai földet tesz jóelőre a talpa alá, „hogy — a Szabó-féle köröstarcsai monda szavai szerint — majd ne hamisan esküdjék”. Márkus is így tévén „a hely színére a bírósággal kiment, s ott az élő istenre megesküdt, hogy azon föld, melyen ő áll, körös-ladányi föld”. Erről a csalafintaságról a fent említett körösladányi (bakzugi) és szeghalmi (pereszugi) mondában is szó van.

A bírák éltek is a gyanúperrel: a tanúkkal lehúzták a csizmájukat, és a vitás földön meztláb állva kellett megesküdniük. Az 1728. évi határperben is „Stephanus Juhos . . . *le vetvén csizmáját* (:uti moris esset:) álván a lapálylaponyakra állt, hogy ott Laktában régi időben úgy éltek, s birták s Tartották Körös Nadani és Tarcsa közt a határt”.

Ugyanazon a napon ugyanaz a kéttagú bizottság a Körösnadány és Félhalom közti határperben is folytatott tanúkihallgatást. A jegyzőkönyv szerint „Nicolaus Bende Nobilis persona . . . juratus Examinatus *depositis suis Coturnis* (:uti moris est:) fatetur” (Békés vm. közgy. jkv. III, 139).

Összegezve az elmondottakat, az 1728. évi határper jegyzőkönyve egyes vonásokban egyezik a Szabó-féle köröstarcsai hamistanú-mondával, másokban eltér ettől.

a) A jegyzőkönyv egy Körösnadány és Tarcsa közti XVIII. század eleji határpert örökít meg, amely azonban nem a Márkus-örvénye, hanem a Mihályhalom környékével van kapcsolatban.

b) A jegyzőkönyvben a tanúk közt egy *Márkus* nevű öregember is szerepel, de nem mint ladányi, hanem mint tarcsai lakos, aki a tarcsaiak javára is vall.

c) Végül a jegyzőkönyvben — „*amint az szokás*” — eskü előtt lehúztatják a tanú csizmáját, bizonyára azért, hogy hazai földet ne tehessen a talpa alá, és arra ne esküdhesen.

Az 1851-ben közölt köröstarcsai népmondában, melynek alapján Arany 1852-ben „A hamis tanú” című költeményét írta, a hagyományos mondai elemek helyi történelmi és földrajzi elemekkel keveredtek.